

Marjetka Balkovec Debevec*
Klara Marija Keršič**

»Ko je šola začela«
**Pogled v način življenja otrok v obdobju
Splošnega šolskega reda skozi šolske knjige**
*"When School Started":
A Look at the Way of Life of Children in the Era of the
General School Ordinance through School Books*

Izvleček

Prispevek prinaša pogled v obdobje, ko je prvi državni osnovnošolski zakon z začetkom obveznega in množičnega izobraževanja pomenil prelomnico tudi v načinu življenja otrok. Dobo razsvetljenstva so zaznamovale nove ideje, spremembe v družbi, spreminjal se je odnos do otrok in vzgoje. Na vprašanje, kako se v tem obdobju izrisuje podoba otrok na naših tleh, skušata odgovoriti pregled in analiza temeljnih dokumentov in šolskih knjig. Balkovec Debevec se poleg širših vplivov v orisu stoletja posveti Splošnemu šolskemu redu (1774), Metodni knjigi (1777), računicam, katekizmom, priročnikom za kmetovanje, Keršičeva pa berilom in abecednikom.

Abstract

This paper offers a glimpse into the period when the first national primary school act, with the beginning of compulsory and mass education, also marked a turning point in the way children lived. The Age of Enlightenment was characterised by new ideas, changes in society, and changing attitudes towards children and education. A review and analysis of fundamental documents and schoolbooks attempts to provide an image of children in our territory during this period. In her survey of the century, Mag. Debevec Balkovec focuses on the General School Ordinance (1774), the Method Book (1777), catechisms, arithmetic books, and manuals for farming, whereas Keršič focuses on reading books and alphabet books.

Ključne besede: Splošni šolski red, otroci in vzgoja v razsvetljenstvu, način življenja otrok na Slovenskem, zgodovina izobraževanja

Keywords: General School Ordinance, children and education in the Enlightenment, children's way of life in Slovenia, history of education

* Mag. Marjetka Balkovec Debevec, muzejska svetnica, Slovenski šolski muzej,
e-pošta: marjetka.balkovec@solskimuzej.si

** Klara Marija Keršič, muzejska služba za projekte, Slovenski šolski muzej,
e-pošta: klara.kersic@solskimuzej.si

Splošni šolski red kot prelomnica v načinu življenja otrok

Za *Splošni šolski red*,¹ ki je leta 1774 postavil temelje splošnemu in obveznemu osnovnemu šolstvu, velja, da gre za prelomni dokument na področju zgodovine izobraževanja. Hkrati bi ga lahko postavili na posebno mesto med zakonskimi akti, ki so prelomno vplivali na spremembo načina življenja otrok in ob tem tudi na spremembo načina življenja družin in družbe nasploh. Za uveljavitev teh sprememb je bil potreben določen čas, saj je uvajanje obveznega šolstva potekalo postopno. Starši, ki so se v tem obdobju na naših tleh večinsko ukvarjali s kmečko dejavnostjo, svojih otrok sprva niso redno pošiljali v šolo. Otroška delovna sila je bila potrebna za delo pri različnih kmetijskih opravilih, hkrati pa se je le zlagoma odpravljalo nezaupanje v novosti, ki jih je prinašala šola.

Na prelomni pomen Splošnega šolskega reda kaže tudi stalna razstava Slovenskega šolskega muzeja, ki vsebinski pregled izobraževanja in vzgoje na Slovenskem skozi čas povezuje v naslovu *Šola je zakon!*² Med drugim naslov razstave nakazuje na to, da razvoj šolstva temelji na zakonodaji, pomemben začetek zakonodaje na tem področju pa predstavlja ravno prvi državni osnovnošolski zakon na naših tleh, ki ga je leta 1774 predpisala vladarica Marija Terezija, leta 1777 pa je izšel še v prevodu v slovenski jezik.³ Na stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja so v obdobju razsvetljenega absolutizma iz druge polovice 18. stoletja razstavljeni različni dokumenti, gradivo, učbeniki. Pojavi se vprašanje, ali se v razstavljenem gradivu, dokumentih in literaturi zaznajo spremembe, in če se, kako se odražajo v odnosu do otrok in vzgoje. Analiza tega gradiva nas v pričujočem prispevku torej zanima predvsem kot vir informacij o podobi vsakodnevne življenja otrok v tem obdobju. Pri nekaterih dokumentih in učbenikih je analiza bolj podrobna, pri drugih so izpostavljene le posamezne ugotovitve z namenom spodbuditve nadaljnjih podrobnejših proučevanj. Pri pregledu nas zanima, kakšna slika življenja otrok se izrisuje v vsebini učbenikov in dokumentov, kakšen je odnos odraslih do otrok, kakšno znanje otroci potrebujejo, kakšne vsebine kažejo na eni strani na gospodarski vidik, na drugi pa na vzgojno-moralni, verski in tudi širši družbeno-politični kontekst.

1 *Allgemeine Schulordnung*, Dunaj, 6. decembra 1774. Arhiv Republike Slovenije (ARS), Fond SI AS 7/1: I Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek – Javne zadeve, 1763–1782, šk. 75, mapa 1; *Splošni šolski reda* (ali *Splošna šolska naredba*) – *Allgemeine Schulordnung*, Felbiger-Edling, Ljubljana, 1777, izvirnik hrani Slovenski šolski muzej (SŠM), razstavna zbirka, inv. št. 1175.

2 Marjetka Balkovec Debevec, Predstavitev stalne razstave ob odprtju, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 31/2022, št. 2–3, str. 174–177.

3 Gl. opombo 1.

»Najsvetlejše vseh stoletij«⁴

S temi besedami je nemški pesnik, teolog, filozof Johann Gottfried Herder (1744–1803) označil *razsvetljeno stoletje*, 18. stoletje, kjer se je, kot ugotavljajo raziskovalci, začelo govoriti in pisati drugače kakor prej; tako se je govorilo in pisalo še dolgo po njem.⁵

Razsvetljenska misel, ki je med drugim poudarjala, da je izobraževanje osrednje orodje za doseganje družbene in osebne razsvetljenosti, se je širila po takratnih evropskih državah, tudi v Habsburško monarhijo. Razsvetljenstvo je bilo reformno gibanje, zavzemalo se je za vladarske spremembe »od zgoraj« ter za postopno preoblikovanje političnih, družbenih in kulturnih razmer.⁶

Med mnogimi misleci razsvetljenstva je to obdobje s svojimi idejami zaznamoval in vznemiril Jean Jacques Rousseau (1712–1778), francoski književnik, filozof, pedagog in skladatelj švicarskega rodu. Poleg idej o suverenosti ljudstva in enakopravnosti državljanov, znanega poziva »*Nazaj k naravi*« in drugih razsvetljenskih misli je njegovo glavno delo obsežno pedagoško delo *Emil ali o vzgoji* (1762). V njem je predstavil svoje ideje o tem, kako naj bi bil vzgojen idealen posameznik. Uvrščajo ga med prelomna dela v razumevanju vzgoje, saj je zagovarjal povsem nov pogled na otroka. Poudaril je, da je otrok samostojen posameznik s svojimi potrebami, željami in potencialom, ki jih mora vzgoja spoštovati in razvijati. Vpliv njegovega dela je segel tudi na naša tla.⁷

Marija Terezija med vzgojo in reformami

Vladarica Marija Terezija (1717–1780, vladanje 1740–1780) in njen sin Jožef II. Habsburško-Lotarinški (1741–1790, vladanje 1780–1790) sta kot vladarja dobe razsvetljenega absolutizma izpeljala vrsto reform. Za Marijo Terezijo velja, da je razsvetljenske ideje še niso popolnoma prežele, medtem ko je pri Jožefu II. veliko bolj izrazito prevladala razsvetljenska usmerjenost.⁸

4 Misel Johanna Gottfrieda Herderja, Ulrich Im Hof, *Evropa v času razsvetljenstva*, Ljubljana: Založba/*cf, Modra zbirka – Delajmo Evropo, 2005, str. 12.

5 Ibid., str. 12–15.

6 Peter Vodopivec, Razsvetljenstvo (geslo), *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, 10. zvezek, str. 114.

7 Branko Šuštar, J.-J. R. – vznemirljivi meščan Ženeve. 300 Jean-Jacques Rousseau 1712–1778: razstava in simpozij v Slovenskem šolskem muzeju ob jubileju Rousseauja in 250. obletnici izida njegovega pedagoškega dela *Emil ali o vzgoji* (1762), *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 21, 2012, št. 1/2, str. 26–30; *Vodnik po stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja Šola je zakon: izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas* (ur. Marjetka Balkovec Debevec), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024, str. 69.

8 Vasko Simoniti, Razsvetljeni absolutizem (geslo), *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, 10. zvezek, str. 114.

Raziskovalci tega obdobja poleg šolske reforme podrobneje proučujejo tudi njune upravno-politične, gospodarske, davčne, vojaške in druge reforme, ki jih praviloma povezujemo z modernizacijo in napredkom.⁹ Če se druge muzejske in raziskovalne ustanove ukvarjajo z različnimi vprašanji v zvezi s terezijanskimi reformami, je vloga Slovenskega šolskega muzeja odstirati najširša vprašanja vzgoje in izobraževanja v povezavi s terezijansko šolsko reformo. Tako se ob obravnavi šolske reforme in njenega vpliva na spremembe v načinu življenja zastavijo tudi vprašanja o vzgoji in izobrazbi Marije Terezije same in njene vloge pri izobraževanju in vzgoji njenih otrok.

Marija Terezija je bila hči cesarja Karla VI. Habsburškega in njegove žene, Elizabete Braunshweiško-Wolfenbüttelske. Izobraževanje Marije Terezije je bilo osredotočeno na teme, ki so bile primerne za žensko njenega položaja, osrednji cilj vzgoje za plemiška dekleta je bil v gojenju družbenemu sloju primerne vedenja, razvijanju osebnosti, disciplini telesa, samoobvladovanju. Osební učitelji so jo skupaj s sestro Marijo Ano poučevali v osnovah katoliške teologije, zgodovine, geografije in matematike. Poseben poudarek je bil na poučevanju tujih jezikov (latinščine, francoščine, italijanščine, španščine).¹⁰ Zelo velik pomen so imeli glasbena vzgoja, ples in igra. Mlada Marija Terezija je igrala čembalo, na dvoru je kot pevka, plesalka in igralka uspešno nastopala v operah, kantatah in komedijah. Prvi plesni nastop je imela kot sedemletna deklica 17. maja 1724. Po prevzemu vladarskih poslov je najprej še nameravala peti, v čemer se je odlikovala tudi z lepim glasom in izraznostjo, a je vaje zaradi delovnih obveznosti opustila.¹¹

V biografijah in različnih zbornikih najdemo podatke tudi o zasebnem življenju vladarice Marije Terezije.¹² Poudarjena je njena materinska vloga, saj je v zakonu s Francem I. Štefanom Lotarinškim rodila šestnajst otrok, pet sinov in enajst hčerk; šest otrok je umrlo v otroštvu. Veljala je za skrbno in zahtevno mamo, otroci so se učili številnih predmetov. Poskrbela je tudi za izvrstno glasbeno vzgojo naraščaja, učili so se igranja čembala, fantje tudi violine, viole ali violončela, dekleta pa so se še dodatno posvečala petju. Že od četrtega leta starosti so imele

9 Boris Golec, Terezijanske reforme: gibaló sprememb občutka pripadnosti in povezanosti ter identitet v slovenskem prostoru, *Marija Terezija – med razsvetlenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec), Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Založba ZRC, 2018, str. 195–216.

10 Več: Franz Herre, *Marija Terezija: velika Habsburžanka*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015; Marko Motnik, Marija Terezija in glasba, *Marija Terezija – med razsvetlenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec), Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Založba ZRC, 2018, str. 322.

11 Motnik 2018, str. 322.

12 Več: Herre 2015; Victor L. Tapié, *Marija Terezija: od baroka do razsvetljenstva*, Maribor: Obzorja, 1991. Peter Berglar, Peter pl. Radics, *Marija Terezija in Slovenci* (ur. Miha Naglič), Ljubljana: Pegaz International, 1992;

Marija Terezija – med razsvetlenskimi reformami in zgodovinskim spominom (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec), Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Založba ZRC, 2018.

male nadvojvodinje in nadvojvodi pouk plesne umetnosti. Svoje znanje so pokazali na nastopih ob družinskih praznikih in drugih priložnostih na dvoru.¹³

Marija Terezija je vzgojiteljem in vzgojiteljicam svojih otrok dajala podrobna navodila, predpisano je bilo, kaj morajo in česa ne smejo delati, kaj naj se učijo in si zapomnijo, tudi kaj naj jedo in česa ne smejo jesti. Tako je na primer za hčerki Ivano Gabrielo in Marijo Jožefo zapisala: »Ne vidim rada, da dobivata veliko sladkorja, naj ga bo torej, kolikor je le mogoče malo.«¹⁴ Kritična je bila tudi do sinov in njihovega vedenja: »Opazila sem, da imate roke pogosto na obrazu ali pri ustih, da bi se popraskali ali grizli nohte. Opustite, prosim, to! Zelo grdo je videti in smešni ste zaradi tega.« Opozorila je še na eno vsakodnevno slabost: »In prenehajte že enkrat z grdo navado, da nenehno zehate ... V življenju se boste morali še dovolj pogosto dolgočasiti, toda to je treba znati prenesti ...«¹⁵ Že nekaj navedenih primerov kaže na želene norme obnašanja otrok, v prvi vrsti resda plemiških, a uglajeni vzorci vedenja otrok so bili zaželeni tudi pri drugih, nižjih slojih prebivalstva.

Kronisti Marije Terezije navajajo, da je v letu 1774, torej ravno v letu izdaje Splošnega šolskega reda, ugotavljala: »Kljub starosti, slabemu počutju in opravi, ki so povezana z menoj, je bila vzgoja otrok moja največja in najljubša naloga.«¹⁶

Skrb za nova rojstva

Življenje otrok na dvoru se je zelo razlikovalo od življenja kmečkih otrok. Morda bi nekaj skupnega vendarle našli v tem, da je bila umrljivost otrok velika tako pri revnejših kot bogatejših slojih.¹⁷ Hkrati se je s skrbjo za reševanje te problematike v tem obdobju začela razvijati porodniška stroka z izobraževanjem babic ali takrat imenovanih *všegaric*.

V slovenskih deželah so babiške šole, ki predstavljajo tudi enega od začetkov ženskega strokovnega izobraževanja, ustanovili v Ljubljani in Celovcu (1753), v Gradcu (1759) in v Trstu (1815). Pomembno vlogo pri razvoju porodništva je odigral Anton Makovic (1750–1802), prvi predavatelj porodništva v slovenščini na liceju in prvi avtor medicinske knjige v slovenščini, obsežnega dvojezičnega

¹³ Motnik 2018, 334–335.

¹⁴ Herre 2015, str. 196–197.

¹⁵ Ibid., str. 199.

¹⁶ Nav. d., str. 195. Kot zanimivost se kaže nadaljnja primerjava vzgojnih navodil za otroke, ki jih je dajala Marija Terezija, z vzgojnimi normami za otroke v kasnejših obdobjih in v sodobnosti.

¹⁷ Več o tej tematiki: Anton Muznik, *Goriško podnebje = Clima Goritiense*, (prevod Silvester Kopri-va, ur. Zvonka Zupanič Slavec), Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete; Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000; Tone Krampač, Lovro Šturm, Stane Granda, *Gorenjske družine v 18. stoletju*, Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Inštitut Karantanija: Slovenska matica, 2016.

babiškega priročnika *Prašanja inu odgovori čez všegarstvo* (1782).¹⁸ Delo je prevod in priredba učbenika, ki ga je napisal njegov dunajski profesor porodništva Raphael Johann Steidel (1737–1823), nesporna strokovna avtoriteta v svojem času. Makovic je leta 1788 izdal še dve pomembni deli s tega področja *Všegarske bukve za babice na deželi* in *Podvučenje za babice*. Njegovo delo predstavlja pomemben uspeh slovenskega razsvetljenstva.¹⁹ S tem se je hkrati kazal nov odnos do skrbi za otroke ob rojstvu, s širjenjem znanja pa se je postopoma zmanjševala umrljivost tako mater kot otrok.

V prvem, uvodnem delu prispevka smo se dotaknili zunanjega okvirja, duha časa in delovanja osebnosti, kar je posledično vplivalo na širše družbene spremembe, postopoma tudi na spremembe v načinu življenja preprostega, večinoma kmečkega prebivalstva na naših tleh. Kot pomemben mejnik smo že poudarili uvajanje obveznega osnovnega šolstva, zato nas v nadaljevanju zanima, koliko in kaj nam o teh spremembah lahko pokaže šolska zakonodaja, učbeniki in drugi šolski dokumenti tega obdobja, ki jih razstavljamo tudi na stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja *Šola je zakon*: izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas.²⁰ Predstavljamo nekaj primerov, s pomočjo katerih lahko razberemo določen vpogled v življenjske razmere na naših tleh in so nam hkrati v pomoč pri ugotavljanju sprememb v načinu življenja ljudi v naslednjih obdobjih.

Pogled v način življenja otrok skozi Splošni šolski red

Splošni šolski red (ali *Splošna šolska naredba*)²¹ predstavlja prelomni dogodek na področju izobraževanja in kulture v slovenski in srednjeevropski zgodovini.²² Pomemben je že kot sam zakonski akt, kot prvi državni osnovnošolski zakon, hkrati pa nas v korelaciji z njim v pričujočem prispevku zanima, kako se nam po

18 Anton Makovic, *Prashanja inu odgovori zhes vsegharstvu/Fragen, und Antworten über die Geburtshilfe*, Laubach, 1782. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-2U12IFB> (pridobljeno: 4. 5. 2024)

19 Branko Šuštar, Zgodovinski izviri razvoja zdravstvenega šolstva na Slovenskem ali o šolanju medicinskih sester in babic skozi čas 1753–1960, *Moč za spremembe – medicinske sestre in babice smo v prvih vrstah zdravstvenega sistema: 9. kongres zdravstvene in babiške nege Slovenije* (ur. Darinka Klemenc et al.), Ljubljana: Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije; Zveza strokovnih društev medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov Slovenije; Nacionalni center za strokovni, karierni in osebnostni razvoj medicinskih sester in babic, 2013, str. 13. http://www.zbornica-zveza.si/sites/default/files/doc_attachments/zbornik_2013.pdf (pridobljeno: 6. 5. 2024)

20 Vodnik po stalni razstavi, 2024.

21 Matic Batič, Splošni šolski red za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih kraljevih dednih deželah, *Šolska kronika*, 33, 2024, št. 1. Nadaljnji primeri so vzeti iz tega prevoda.

22 Več: Simon Malmenvall, *250 let obveznega šolstva na Slovenskem: opismenjevanje in kultura v poznem 18. stoletju*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024.

določilih šolskega reda odraža odnos do otrok in kako je vplival na način vsakdanjega življenja ljudi, predvsem otrok.

Če je bilo pridobivanje izobrazbe pred njim namenjeno le posameznikom, večinoma dečkom, je šolski red vsaj na deklarativni ravni prinesel možnost šolanja otrok obeh spolov, dečkov in deklic od 6. do 12. leta starosti ter vseh družbenih slojev. To je (ali vsaj naj bi) v praksi pomenilo, da otroci niso bili vse dni doma, vpeti v razna kmečka in druga opravila, pač pa so določen čas preživeli v zanje novi organizirani obliki dejavnosti – v šoli.

Najpomembnejše vodilo v *Splošnem šolskem redu* lahko najdemo v pobudi za določitev splošnega šolskega reda – v misli, da je »vzgoja mladine obojega spola najvažnejši temelj resnične sreče (ali blaginje) narodov«. To misel še podkrepi nadaljnja razlaga, ki pravi, da je »od dobre vzgoje in vodenja v prvih letih odvisen celoten prihodnji način življenja vseh ljudi, oblikovanje duševnih zmožnosti in način mišljenja celotnih ljudstev«. S tem je jasno zapisano spoznanje, ki so ga poudarjali vsi nadaljnji državni šolski sistemi ter ideologije in je zajeto v zavedanju, da lahko otroka s primerno vzgojo in izobraževanjem oblikujejo v želeno smer. Prav tako iz misli lahko razberemo, da širjenje izobrazbe vpliva na izboljšanje gospodarskih in drugih ravni delovanja, kar lahko izboljša splošni družbeni prihodek in s tem tudi prihodek državnih oz. vladnih struktur.

Pri osnovnih parametrih Splošnega šolskega reda je treba posebej izpostaviti še določilo o načinu poučevanja, pri čemer gre za metodo istočasnega poučevanja večje skupine otrok v eni učilnici ali kot pravita 8. in 9. člen: »Vsak učitelj mora vse učence istega razreda poučevati skupaj /.../. Učenci, ki se učijo istih predmetov, čeprav so različne starosti in spola, sodijo v isti razred, ki se lahko nadalje deli na skupine glede na sposobnost učencev, tako da se skupaj razvrščajo najboljši, povprečni in slabši. Vsako od teh skupin naj učitelj poučuje v skladu z njihovimi potrebami ...« Predstavljamo si lahko, da so se takega načina dela morali privaditi tako učitelji kot otroci, saj je dotlej, kjer so sploh bile za to možnosti, učitelj poučeval le enega ali nekaj posameznih otrok. Učenje v večji skupini je zahtevalo na eni strani veliko pozornosti učencev in na drugi strani učitelja, moral pa je poznati posebne pedagoške načine dela. Ob tem je vredno opozoriti na zahtevo iz 9. člena: »Pri poučevanju ne sme samo uriti spomina in mladine prekomerno obremenjevati z učenjem na pamet, pač pa mora razvijati tudi razum učencev ter jim snov razlagati jasno in razumljivo.« Nedvomno gre za načelo, na katero opozarjajo tudi kritiki šole različnih obdobj in sodi med pereče probleme (tudi) šolstva današnjih dni.

Šolski red je določal, da je obvezna šola namenjena obema spoloma, tako dečkom kot deklicam. V praksi so sicer starši v šolo prej začeli pošiljati dečke, saj je tradicionalna miselnost nalagala dekletom predvsem skrb za gospodinjstvo in družino, v znanju, ki ga posredujejo v šoli, pa še niso uvideli uporabnosti za žensko mladino. Na splošno so se nekatera določila in vzorci obnašanja v šoli prenašali iz obnašanja v cerkvi in iz krščanske vzgoje. Tako je bilo poudarjeno,

da tam, kjer dekliških šol ni in otroci obeh spolov hodijo v isti razred, deklice ne smejo sedeti pomešane med fanti, pač pa ločeno. Ob tem je hkrati navedeno, da se bodo deklice učile iste stvari kot fantje, po drugi strani pa je posebej izpostavljeno, da se deklice, če je le možnost, učijo šivanja, pletenja in drugih spretnosti, primernih za njihov spol.²³

Za proučevanje načina vsakodnevnega življenja je posebej poveden 11. člen, ki določa šolski koledar. Osnovna je ločitev na koledar za šole v mestih in za šole na podežlju, kar kaže na poudarjanje bistvene razlike med načinom življenja v mestih in na kmečkem podežlju.

Zgovorna slika položaja otrok in splošnega standarda na podežlju se nam riše v naslednji pojasnitvi pri določanju šolskega koledarja. Medtem ko je pouk za starejše otroke predviden v zimskem času, je za mlajše veljalo:

»Otroci od 6. do dopolnjenega 9. leta morajo hoditi k poletnemu pouku, ker pozimi ne morejo biti prisotni zaradi težke poti in mrzlega vremena, saj je večina slabo oblečena in niso zmožni prenašati ostrih vremenskih razmer.«²⁴

Ob tem je treba izpostaviti, da se pomanjkanje primerne obleke za v šolo kaže kot problem tudi v naslednjih obdobjih, v nekaterih slojih družbe in v določenih okoljih še vse do let po drugi svetovni vojni.²⁵

Organizatorji šolstva so dejansko upoštevali prioriteto kmečkih opravil v letnem delovnem ciklu in pri tem potrebo za pomoč otrok pri večjih kmečkih delih. Na podežlju je zimski pouk trajal med 1. decembrom in koncem marca in naj bi se v tem času poučevali predvsem otroci od 9. do 13. leta. Razlog je bil jasno predstavljen: »kajti večina od njih mora v ostalih mesecih največ pomagati staršem pri gospodarstvu, zaradi česar izven zgoraj naštetih mesecev ne morejo obiskovati pouka«. Določeno je bilo, da v času žetve pouk za tri tedne odpade. Podatek o »žetvenih počitnicah« nam lahko pove, kako pomembna je bila pridelava žita in uporaba v prehrani v tistem obdobju. Žetev je bila težko poljedelsko ročno delo, želi so s srpi, saj kombajna in drugih kmetijskih strojev še ni bilo.²⁶ Pri tem pa je bilo potrebnih veliko pridnih rok, tudi otroških. O krompirju in kasneje znanih »krompirjevih počitnicah« takrat seveda še ni podatkov, saj se je sajenje krompirja po ukazu Marije Terezije (1767) le s težavo postopoma uveljavljalo in ravno tako postopoma, a pomembno prehajalo v prehrano prebivalstva.

Splošni šolski red dejansko potrjuje osrednjo ugotovitev, da se je šola v začetnem obdobju močno prilagajala načinu življenja ljudi.

23 Več o pouku ženskih ročnih del: Marjetka Balkovec Debevec, »Jako dobro in koristno je za deklice, da se nauče šivati«: o pouku ženskih ročnih del v osnovnem šolstvu. *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 29, 2020, str. 443–469.

24 Omenjeni odstavek 11. člena *Splošnega šolskega reda* je obravnavan tudi v poglavju o berilih in abecednikih.

25 Marjetka Balkovec Debevec, *Obleka v šoli*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2014.

26 *Med naravo in kulturo: vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja* (ur. Nena Židov), Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2008, str. 38.

Pogled v način življenja otrok skozi Metodno knjigo (Methodenbuch), 1775

Iz *Splošnega šolskega reda* izhaja tudi *Metodna knjiga* (1775), priročnik za učitelje, ki je združeval celotno vsebino učiteljskega izobraževanja in poučevanja. Leta 1777 je izšel slovenski prevod povzetka *Sern ali Vonusetek teh Metodneh Buqvi*, namenjen podeželskim šolnikom.²⁷

Povzetek metodne knjige na eni strani kaže skrb za primerno izobrazbo učiteljev in na novo opredeljen učiteljski poklic, saj so poleg dotedanjih duhovnikov pravico do šolske službe dobili tudi laiki z ustrezno izobrazbo.²⁸ Hkrati pa se ob podrobnih navodilih za poučevanje kaže tudi odnos do učencev, saj naj bi bil učitelj pri svojem delu nazoren in hkrati pozoren na to, da učenci snov razumejo in si jo zapomnijo. Pri načinu poučevanja je bistvena že omenjena, nova metoda »od skuppodvučenja«²⁹ ali skupinska metoda poučevanja, ki ostaja (skorajda) nespremenljivka osnovnega šolskega delovanja do sodobnega časa.

Na primeru petega poglavja, ki nosi naslov *O pisanju*,³⁰ se da razbrati, kako poteka učiteljevo poučevanje učencev, ko mora po navodilih za lepopisje naučiti pravila drugo za drugim, tako o pravilni drži telesa, rok in držanju peresa. Kot navaja navodilo, mora učitelj najprej na sebi pokazati, kako naj vsak učenec sledi tem pravilom; zato se mora pred učenci v pravilni drži usesti za mizo in prikazati, kako se mora pri pisanju sedeti, nato pa mora trup in roke učenca popraviti, glede na to, kako se drži. Nato vzame učitelj v roko tudi pero in pokaže, kako naj se pero poprime; na katerem prstu mora obmirovati; kako visoko ga je treba držati; učencem pusti, da pero podržijo, ga odložijo in znova primejo; po razredu se mora sprehajati, izboljševati in natančno pogledati, ali vsak učenec pero ustrezno prime in drži. Ob sklepu navodil je zaznati skrb za učence in njihovo dožemanje nove učne snovi, saj je poudarjeno, da vse te vaje ne smejo trajati predolgo naenkrat, temveč se jih morajo učenci večidel ob pričetku pisanja s pogostejšimi, a krajšimi ponavljanji docela naučiti.³¹

Predvsem šesto poglavje *Povzetka metodne knjige* o šolskih postavah, torej o pravilih obnašanja za otroke na kmetih, nam pokaže primerne norme vedenja za tisti čas. Podobno kot pri *Splošnem šolskem redu* tudi tu zasledimo težnjo, učence naučiti tako, da bodo snov razumeli, saj navodilo pravi, naj si učitelj prizadeva, da otrokom vse razumljivo pojasni in se ne sme zadovoljiti s tem, da znajo otroci besede zgolj ponavljati po spominu. Pravila obnašanja v teh postavah so najprej

27 Johann Ignaz Melchior Felbiger, *Sern ali vonusetek teh metodneh buqvi/Kern des Methodenbuches/Povzetek metodne knjige*, (nemško-slovenska izdaja), prevod Janez Nepomuk Edling, Dunaj, 1777.

28 Slavica Pavlič, Terezijanska šolska reforma (geslo), *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, 13. zvezek, str. 236.

29 Felbiger 1777, str. 28.

30 Felbiger 1777, Prevod poglavja v sodobni slovenski jezik: Urban Šrimpf, 2017 (za stalno razstavo Šola je zakon).

31 Felbiger 1777, str. 106, 108.

namenjena obnašanju učencev v cerkvi, velik poudarek je na oblikovanju odnosa do Boga, ki ga imajo ljubiti iz celega srca, duše in z vso močjo.³² Šolske postave se nadaljujejo s primernostjo obnašanja na poti v šolo, z obnašanjem pri pouku in po njem. Ko fantje pridejo v učilnico (šolsko kamro), morajo sneti z glave klobuk ali kapo in prijazno pozdraviti učitelja (*shulmastra*), prav tako morajo učitelja prijazno pozdraviti tudi *dekelze*,³³ saj kot je navedeno v nadaljevanju šolskih postav, morajo šolarji svojega učenika – učitelja častiti, mu biti pokorni in ga ljubiti.³⁴ Razumljivo je, da so morali biti učenci pozorni na snov, ki se je predavala, oglasili pa so se lahko le takrat, ko jih je učitelj poklical. Brez prerivanja so morali po koncu pouka lepo, po vrsti zapustiti šolske klopi. Da so bili otroci tudi v dobi *Splošnega šolskega reda* le otroci, ki so se radi igrali in živahno poskakovali, še posebej na šolski poti domov, lahko razberemo iz določila, ki posebej opozarja, kako se morajo učenci obnašati na šolski poti, in nam hkrati s tem odstirajo delček pristoječega življenja otrok. V *Povzetku metodne knjige* je zapisano določilo, da morajo šolarji iti iz šole domov umirjeno po parih, se ne zadrževati na poti, igrati, vpiti, teči drug za drugim ali uganjati druge traparije.³⁵

Za šolo takratnih dni ne sme manjkati še beseda o šolski kaznih (*štrafenge*).³⁶ Te so bile sestavni del šolske vzgoje, v *Povzetku metodne knjige* so nadrobno opisane. Najbolj blaga kazen je bilo opominjanje, najbolj pogosta pa kazen s šibo, ki so jo učitelji uporabljali kot neškodljivo in nepogrešljivo vzgojno sredstvo. Ob tem je važno opozorilo, naj učitelj ne bi kaznoval v jezi. Z današnjega zornega kota je teže razumljiva ideja, da naj bi učenec s hvaležnostjo sprejel vzgojno kazen. Pouk in (stroga) vzgoja naj bi otroka oblikovala v pošteno in delavno osebo.

V povezavi s sodobnim šolstvom se kar sam po sebi nujno kaže še naslednji poudarek. Kot je razvidno iz šolskega reda, so bili v šoli tistih dni pomembni tudi spoštljivi medvrstniški odnosi. Šolske postave so določale, da morajo šolarji med seboj v dobri prijaznosti živeti.³⁷ Izpostavljene vrline so bile pridnost, delavnost, pogum in lepo vedenje, ki so veljale v šoli, a so bila to tudi osnovna načela, ki naj bi jih spoštovali v vsakodnevem življenju takratne družbe.

Pogled v način življenja otrok skozi berila in abecednike

Pri raziskovanju načina življenja otrok skozi šolske knjige – te sicer kot samostojen vir ne zadoščajo, ponudijo pa specifičen vpogled v življenje otrok – je pri berilih in abecednikih pomembno opozoriti na tri vidike, in sicer: vsebinska

32 Ibid., str. 220 (pri posameznih navedbah iz *Povzetka metodne knjige* gre za delovni prevod avtorice članka M. B. Debevec).

33 Ibid., str. 230.

34 Ibid., str. 236.

35 Ibid., str. 234.

36 Ibid., str. 248.

37 Ibid., str. 240.

in jezikovna zahtevnost besedil, moralna obarvanost in dejstvo, da so šolske knjige na Slovenskem v tem obdobju praviloma priredbe nemških izvirnikov.

Ob prebiranju šolskih knjig z željo po raziskovanju tega časa skozi oči otrok je tako povedno dejstvo, da ne najdemo otroških vsebin, vsaj ne po današnjih standardih. Otroštvo oz. pouk (če govorimo v kontekstu šole) je namenjen pripravi na odraslo življenje, poleg tega so glede na nizko pismenost berila namenjena ne le rabi v šoli, ampak tudi med odraslim prebivalstvom. Besedila so jezikovno zahtevna za začetno branje in po vsebini primerna za odrasle, kot na primer:

»Hehlemann ni sam kradel, al tatje so per njemu vkupej prišli /.../ Tudi je Hehleman za tatje to vkradenu predajal. Sadnizh se je ta tatinska svesa vjela, im Hehlemann od njih ovajen, kateri tedej s njimi vkupej je posrafan bil.«³⁸

ali »Seno tvojo lubi. /.../ Deczo vcsi na dobro,« ali celo omenjanje razvad in odvisnosti: »Koczke fze habaj.«³⁹

Morda nenavadno, dokler ne naletimo na 15. člen *Splošnega šolskega reda*, ki v okviru ponavljalne šole izobraževanje podaljšuje do 20. leta. Omenjeno pravno besedilo je sicer treba brati z razumevanjem, da ne osnovnega še manj ponavljalnega izobraževanja večina prebivalstva ni bila (v celoti) deležna.

»Mladina v mestih in na podeželju, ki je šolanje že končala, /.../ naj poleti, če je le mogoče, popoldne po božji službi obiskuje po dve ponavljalni uri. /.../ Takšne učne ure naj obiskuje mladina do dopolnjenega 20. leta.«⁴⁰

Drugi vidik, na katerega je ob zgodbah v berilih treba biti pozoren, je njihova poučna oz. moralna obarvanost. Vsekakor zelo primerno svojemu času, le v oziru poskusa razumevanja vsakdanjega življenja (otrok), zgodbe bolj kot to, da bi odstirale, kako je bilo, odstirajo, kako bi moralo biti.

Tretji vidik je, da so dela pogosto priredbe nemških izvirnikov, in zato pri raziskovanju otroštva težko zamejimo slovenski oz. kranjski, goriški, koroški... kulturni prostor z avstrijskim. Vsekakor pa, četudi gre mestoma le za prevode (ki se ponavljajo v različnih zbirkah besedil), le to ni nepomembno. Pri prekmurskem Küzmiču npr. najdemo omembe praznovanj in praznične hrane, ki jih drugje ne zasledimo. »Či je Krištof na gosztüvanye, ali na kakse drugo goscsenye bio pozvani ...«⁴¹ ali »Czu ker, Gi ba ni cza, Pü ti cza.«⁴²

Tudi praznovanja, srečevanja so bila del otrokovega besedišča in življenja – tako imamo lahko pred očmi otroka, ki se ob branju v šoli spominja nestrpnega pričakovanja, kadar se je pri domači hiši napovedalo slavlje, ali pa si zaželi matere gibanice.

V nadaljevanju bomo znotraj posameznih beril oz. abecednikov postopoma po analizi odlomkov sledili posameznim vidikom otroškega življenja in jih, kjer je to mogoče, primerjali oz. vzporejali z odlomki iz drugih beril.

38 Blaž Kumerdej, *Vadenje sa brati v' usse sorte pissanji sa sholarje teh deshelskeh shol v' zessarskih krajlevih deshelah*, Ljubljana, 1796, str. 63.

39 Mikloš Küzmič, *Szlovenszki silabikár, z-steroga sze decza steti more navcsiti*, Gradec, 1780.

40 Splošni šolski red (naprej SŠR), 1774, 11. člen, prevod 2024.

41 Küzmič 1780.

42 Mikloš Küzmič, *ABC kni'zicza na naroudni soul haszek*, Budim: 1790, str. 76.

Blaž Kumerdej, Vadenje za brati, 1778

Šolnik Blaž Kumerdej (1738–1805) je leta 1778 v Ljubljani izdal dvojezično berilo s polnim naslovom *Vadenje sa brati v' usse sorte pissanji sa sholarje teh deshelskeh shol v' zessaraskih krajlevih deshelah*, ki ga sestavlja 35 besedil.

V zgodbi *Ta dobri šolni fant* najdemo pogost motiv, ki se ponavlja skozi *Vadenje*, pa tudi druga dela. Reven fant Karel prek šole in svoje marljivosti doseže, da postane dober hlapec: »Zakaj on je kmalu ta nar boljše gospode imel.«⁴³ Zgodba tako jasno pokaže na enega izmed namenov šolske obveznosti, ki je vladaričin krog vodil k pisanju *Splošnega šolskega reda*. Priden in zadovoljen hlapec namreč prispeva k učinkovitemu kmetijstvu in gospodarjenju, to pa vodi k materialnemu napredku države; obenem šola otroku revnih staršev omogoči zanesljivejšo prihodnost. Uvod v *Splošni šolski red* tako pravi: »/.../ od dobre vzgoje in vodenja v prvih letih (je) odvisen celoten prihodnji način življenja vseh ljudi, oblikovanje duševnih zmožnosti in način mišljenja celotnih ljudstev.«⁴⁴

Skozi berila se ponavlja motiv, kako čim bolje opraviti nalogo hlapca oz. dekle – poklic, ki je velikem delu prebivalstva predstavljal realnost. V poudarjanju marljivosti lahko začutimo razsvetljsko miselno ozadje.

Ves čas se ponavljajo liki, ki predstavljajo avtoritete v otrokovem življenju: starši, učitelji, v kontekstu celotnega berila tudi Bog in vladar.⁴⁵ Zgodba z moralno noto nakaže, da bo poslušnost avtoritetam otroku prinesla zadovoljno življenje. So pa bili otroku predvsem starši, učitelji, duhovniki, morda širša družina (botri, strici ...) pogosto steber v življenjski stiski (recimo ob smrti staršev), moralna opora oz. zgled, včasih finančna oz. materialna pomoč (pri želji po študiju). Zato najdemo izreke, kot so:

»Naj pruo fze Bougi moli.« / »Roditele lubi.« / »Rodbino tvojo poftuj.« / »Vucsitela fze boj.« / »Poglavárom pokoreni bojdi.«⁴⁶

»V kmečko gospodarstvo so bili vključeni vsi člani gospodinjstva in delavnost je bila visoko cenjena vrednota. Mlajši otroci so zaradi svoje šibkosti in nezanesljivosti pomagali v kuhinji, hlevu in na pašniku.«⁴⁷ Tako najdemo: »Starishi so snali Karlna v desetim lejtju /.../ gospodinstvi nuzati.«⁴⁸ Na pomembnost pomoči doma se ozira tudi *Splošni šolski red*, ko ločuje pouk v mestu in na podeželju ter na zimski in poletni čas. Če je danes šola prva skrb otrok, se je v tistem času izrazito umikala in prilagajala kmečkemu delu, kot je bilo že navedeno v poglavju o *Splošnem šolskem redu*.

43 Kumerdej 1796, str. 11.

44 SŠR, uvod.

45 V šolskih knjigah tako najdemo besedišče, ki učenca že v samem začetku učenja branja uvaja v odnos do države, tako na primer najdemo zlogovano besedo: *Cza fza ri cza*. (Küzmič 1780.)

46 Küzmič 1780.

47 Vanja Huzjan, Etnološka analiza označenca "otrok" v zbirki slovenskih pregovorov na Clarin.si, *Paremiologija, folkloristika in digitalna humanistika: novi pogledi in metode* (ur. Saša Babič et al.), Ljubljana 2023. (Prispevek s konference)

48 Kumerdej 1796, str. 9.

Prav tako v 10. členu zakon opozarja na otrokovo pot v šolo in gmotne razmere:

»Otroci od 6. do dopolnjenega 9. leta morajo hoditi k poletnemu pouku, ker pozimi ne morejo biti prisotni zaradi težke poti in mrzlega vremena, saj je večina slabo oblečenih in niso zmožni prenašati ostrih vremenskih razmer.«⁴⁹

Včasih dolge poti je otrok morda moral prehoditi sam. Mogoče je bilo, da je pot začel še v temi, lahko je bil lačen, lahko ga je zeblo. Na takšni poti je bilo otroka gotovo lahko tudi strah in v berilih najdemo veliko otroških molitev k angelu varuhu, ki v zgoraj opisanem okolju dobi novo dimenzijo. V molitvi pred šolo najdemo prošnjo tako za vsakdanji kruh kot za kreposti. Metafore lakote, žeje in mraza so bile otroku znane iz njegovih lastnih izkušenj.

»Gospud Ozha nebefhki! mi tvoji otrozi vpijemo h' tebi sa vřakdani kruh. Mi fmo lazhni inu sheini tvoje pravize; nafiti nafs: mi fmo vbogi v' duhu, obdarui nafs, mi imamo prasne, inu mersle ferze, vřsgi v' nami ogeni tvoje bofhje lubesni.«⁵⁰

Četudi je bila obleka skromnejša, se je težilo k urejenosti⁵¹ in v nadaljevanju je šola predvsem s poučevanjem o higieni,⁵² kamor je spadala tudi topla, čista in zašita obleka, veliko pripomogla k zmanjševanju širjenja bolezni.⁵³

V nadaljevanju zgodbe zgleden učenec preneha hoditi v šolo in odide služiti: »Kader je tedej Karl velik inu mozhen sadosti ratal, per drugeh ludeh slushiti.«⁵⁴ 14. člen *Splošnega šolskega reda* skuša urejati tudi področje:

»Da otroci, ki služijo kot sirote /.../ če bi želeli takšnega otroka pred 13. letom vzeti v službo, so mu dolžni dopustiti obiskovati zimski pouk dopoldne ali popoldne.«⁵⁵

V realnosti je nastop službe pogosto pomenil zaključek šolanja, hkrati pa tudi slovo od doma, ki je bilo tako za otroka kot starše lahko težko.

»Oni (torej starši) so pak hvalili njegovo pridnost, inu pokorshino, so ga shegnali inu kushnili. Njegov vuzenik je na sadnizh she nekateru perrekl inu mu

49 SŠR, 10. člen.

50 Ožbalt Gutsman, *ABC ali bukvice teh čerk inu besied*, Celovec, 1790, str. 19.

51 *Liepe oblazhile ne samore vřaki imeti: zheden pak more vřaki biti.* (Gutsman 1790, str. 23.)

52 Tako v odlomku *Od pomozhi, sdravje obdershati* lahko beremo, kako prepoznati in lajšati razne simptome: *Kader fe sazhne bolehati, takrat eniga to inu drugu bolí. Glava je sabuhlena, inu teshka, obzhuti fe vrozhina, al mras. Ali: Vodo je lohku imeti, potrebnú bi pak vendar bilu, kir is nezhednořti tolíku bolesn vřtanejo, (koker garje, grinte, turi, rak, inu drugi hudi pergodki) de bi fi vřaki dan ne le samu roke, ampak vzařih zelu truplu v' vodi ozhifiti imel.* (Kumerdej 1796, str. 77 in 85.)

53 O visoki umrljivosti v nadaljevanju.

54 Kumerdej 1796, str. 9.

55 SŠR, 14. člen.

Pri Kumerdeju najdemo zgodbo z naslovom *Ta sromafhka Pefterna*, v kateri se deklice, ki si želi v šolo, a zaradi revščine ne more, usmili gospodinja in ji omogoči šolanje. Obenem se razkrije tudi življenje mlajših otrok, ki so jih pazile babice, dekle in starejše sestre. Kjer to ni bilo mogoče, so jih matere vzele seboj na delo v hiši, hlevu ali na njivah.

je lete besede k spominu napisal: Ostani brumen, inu sturi prov, sakaj takim bo sadnizh dobru shlu.«⁵⁶

Iz napisanega je razviden ljubeč odnos⁵⁷ tako s starši kot učiteljem; sploh učencu, ki se je rad učil, je učiteljev zapis v spomin gotovo veliko pomenil. O pohvalah tako za učne uspehe kot lepo vedenje piše tudi 22. člen zakona:

»/.../ naj se na koncu najbolj zaslužnim učencem podeli nagrada, ki je njim in tudi drugim v spodbudo: /.../ tistim, ki so se /.../ največ naučili /.../ toda tudi tistim, ki so se najlepše vedli.«⁵⁸

Zgodba ne omeni, kakšno službo je imel Karel, ena izmed tipičnih je bila pastirska. V berilih je več svetopisemskih zgodb. Gutsman priliko o dobrem pastirju zapiše v obliki dvogovora na (presenetljivo) zelo otroški način. Tako odlomek:

»Quzhiza kam ti grefh? – Prezh grem, tu ti poviem, kam, fhe fama neviem: grem jifkat fladke pafhe.«⁵⁹

Prilika je znana in sodobnemu človeku razumljiva, a otrokom 18. stoletja je bila domača na povsem drug način – oni so si dejansko lahko predstavljali, kakšna je zbegana ovčica, kaj pomeni, če se izgubi, kako najti dobro pašo, kako pastir varuje pred volkovi ... Na ta način so bili še bolj dovzetni za tovrstne zgodbe. Je bila pa paša tudi čas za odkrivanje lepote narave, pa tudi čas velike osamljenosti: »Na enu lepu jutru je en pastir svojo shivino pred sebo pasti vidil ... koku lepu je vse ... koker srezhen sim jest ... jest sim letukej zelu fam ...«⁶⁰

Med delo in šolo se je prikradlo tudi čisto pravo otroštvo. Vsekakor so se življenjske usode otrok razlikovale, a večinoma so bili deležni svobode, veselja in igre v veliki meri. Tako najdemo besedo: *Je gra zha*.⁶¹

Odlomkov, ki bi govorili o otroškem prijateljstvu, sicer ni zaslediti. Večkrat se sicer najde beseda neprijatelj kot sovražnik, v obravnavnih delih predvsem v pomenu hudič, v raznih prošnjah Bogu, naj ljudi varuje pred njim. V osnovnem pomenu besede prijatelj pa jo najdemo le pri Küzmiču, kjer v prošnji po blagoslovu poleg kralja, drugih državnikov, staršev in dobrotnikov omenja tudi *prijátale*.⁶² Prav tako k izbiri dobre družbe prijateljev spodbuja izrek, ki ga najdemo v istem abecedniku: *Z dobrimi hodi*.⁶³

56 Kumerdej 1796, str. 11.

57 Tudi ljubeča vzgoja tako doma kot v šoli je poznala tepež, ki je bil razumljen kot izraz dobrote in ljubezni, tako pregovor pravi: »Kdor ne kaznuje svojih otrok, jim ne želi dobro.« Vendar pa je morala biti kazen tudi primerno umerjena: »Če z eno roko tepeš otroka, ga z drugo roko stiskaj k srcu.« (Povzeto po: Huzjan 2023.)

Kaznovanje v šoli prikaže naslednji dogodek: »Al ni fmeram fedel, inu je druge otroke mudil; al ni pafko dajal, inu ni bil samerkliv na to, kar je vuzhenik vzhil. Pervezh ga je vuzhenik s' lepo fvaril; kir pak letu ni nizh pomagalu, toku ga je on s' vfe forte shtrafengami pofhtrafal, katire fo slo bolele.« (Ibid, str. 7)

58 SŠR, 22. člen.

59 Gutsman 1790, str. 29.

60 Kumerdej 1796, str. 77.

61 Marko Pohlin, *Abecedika ali plateltof*, Ljubljana, 1789.

62 Küzmič 1780.

63 Ibid.

»Metaforična meja, ki je določala notranji in zunanji prostor, je bila plot: *Otroci imajo za plotom raj*. Za »plotom« so začasno izginili ukazi, hladni pogledi in palice; tam je bila učiteljica izkušnja.«⁶⁴

Marko Pohlin, *Kraynska grammatika, 1769 in Abecedika ali plateltof, 1789*

Pri naštevanju knjig za pouk jezika ne moremo mimo Marka Pohlina,⁶⁵ njegove *Kraynske grammatike* in njegove *Abecedike ali plateltofa*. Predvsem *Kraynska grammatika* predstavlja normativno slovnico in se trudi kranjski jezik dvigniti na kulturno-literarni, izobraževalni in uradovalni nivo. Zapisana je v nemškem jeziku. Namenjena je odraslim izobražencem, zato v njej teže odkrivamo sledi otroštva 18. stoletja.

Ožbalt Gutsman, *ABC ali bukvice teh čerk inu besied, 1790*

Pohlinov zgled in dela so služila kot temelj koroškemu duhovniku Ožbaltu Gutsmanu (1727–1790) pri izdaji nemško-slovenskega slovarja, po čemer je kot jezikoslovec najbolj znan. Ob pregledu beril in abecednikov pa se bomo posvetili njegovemu delu *ABC ali bukvice teh čerk inu besied*, s katerim je podkrepil svoja prizadevanja za rabo slovenščine v šolah na Koroškem.

Gutsmanovo šolsko knjigo sestavljajo zlogi, molitve, besedilo za ministriranje, kratki nauki (pri čemer se opazi, da sta se tako Gutsman kot Kumerdej delno opirala na isti nemški izvirnik), krajše zgodbe in veliko pesmi. Pesem je bila velik del vsakodnevnega življenja, otroci so peli ali vsaj prisostvovali petju v šoli, v cerkvi in doma, tako pri delu kot ob praznovanjih. Poleg razvijanja kulturno-umetniškega čuta in občutka pripadnosti ima pesem v didaktičnem smislu veliko vrednost tudi zaradi lažjega pomnjenja šolske snovi in vzgojno-moralnih naukov.

Šolska obveznost je postopoma in počasi dvigovala tudi pismenost med prebivalstvom. V času, ko večina ni bila pismena, je bil pismen član skupnosti deležen velikega spoštovanja in je bilo branje na glas znotraj družine ali širše skupnosti družabni dogodek, ki so ga bili deležni tudi otroci. Ker so bile knjige redke in dragocene, so v nekaterih družinah bolj, v drugih manj, gotovo pa v šoli del vzgoje namenili tudi spoštljivemu odnosu do knjig in posledično znanja. Tako pri Küzmiču: *Rad fti knjige*.⁶⁶ Pri Gutsmanu pa v zgodbi *Te radovedni otrok*⁶⁷ ta z majetvično metodo nenehno sprašuje svojo mater o svetu, in ko se otrok čudi,

⁶⁴ Huzjan 2023.

⁶⁵ Več o Pohlinu in njegovem jeziku: Marko Snoj, Tanja Mirtič, Duša Race, Slovar Pohlinoevega jezika, Ljubljana: Založba ZRC, 2020. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-OO4I7D5W>

⁶⁶ Küzmič 1780.

⁶⁷ Gutsman 1790, str. 23–24.

Motiv majetvičnega spraševanja starša s strani otroka večkrat najdemo tudi pri Kumerdeju. Čeprav gre za idealizirano podobo, je možno, kljub splošnemu prepričanju, da so bili odnosi med starši in otroki manj ljubeči, zaznati starševsko zanimanje za otrokova vprašanja, čemur so znali posvetiti tudi čas.

kako mati toliko zna, je odgovor branje knjig. Zgovorna je tudi zgodba *Od Prida tega Branja, inu Pifsanja*, v kateri glavni lik Anže zaradi svoje nepismenosti na sodišču izgubi dediščino, kar ga izuči, da je od takrat naprej »on vfaki dan fvoje otroke v' fholo pošlal, kir fo mogli fe pišati, inu brati vuzhiti«. ⁶⁸

Primeri abecednikov v Prekmurju

Na Ogrskem, kamor je spadalo tudi današnje Prekmurje, je bil *namesto Splošnega šolskega leta 1777 sprejet Ratio educationis*, ki je veljal le za katoličane. Kljub temu članek z željo obravnave življenja otrok na kar se da celotnem slovensko govorečem ozemlju obravnava dve katoliški in eno protestantsko šolsko knjigo. Vsa tri dela v primerjavi z zgoraj obravnavanimi knjigami bolj očitno nagovarjajo otroke, jih več omenjajo in so zaradi odlomkov, ki jih drugje ne najdemo, dragocen vir vpogleda v način življenja otrok v Prekmurju.

Mikloš Küzmič (1738–1804), katoliški duhovnik in narodni buditelj, je pripravil dva abecednika, in sicer leta 1780 *Szlovenszki silabikár, z-steroga sze decza steti more navcsiti, z-nikimi rejcsniczami navküpe pod prespan stampanya dáni* in leta 1790 *ABC kni'zicza na naroudni soul haszek*.

Mikloš Küzmič, Szlovenszki silabikár, 1780

Szlovenszki silabikár je postal prvi prekmurski katoliški abecednik, ki poleg zlogov in zlogovanih besed vsebuje še molitvice, latinsko besedilo za ministriranje, rimske in arabske številke, katekizem, pregovore, nabožne pesmi in poštrevanko. ⁶⁹

Kot že nakazano v uvodu tega poglavja, otroštvu niso pripisovali velikega pomena, tako zelo redko sploh naletimo na omembe otrok. Eno redkih najdemo v *Szlovenszkem silabikárju*, ki je nastal v ogrskem delu države: *De cza, ⁷⁰ medtem ko Pohlin navaja besedi: De kli zhi, Fan tezh.* ⁷¹

Otroštvo je bilo drugačno, kar smo že navedli, tudi zaradi velike smrtnosti tako med otroki kot tudi odraslimi, torej tudi njihovimi starši. Novice o smrti, sočenje z boleznijo in umiranjem, prisotnost ob umirajočem oz. mrtvem človeku, prisotnost na pogrebih in žalovanje so bili sestavni del vsakodnevnega življenja, tako seveda tudi življenja otrok. Zato v prvem delu Szlovenszkega silabikárja ne preseneti beseda: *'Sa lü va nye.* ⁷²

Na stalno prisotnost smrtne nevarnosti, sicer skladno s krščanskim naukom, a tu vendarle poudarjeno kaže tudi odlomek iz jutranje in v nadaljevanju večerne molitve:

⁶⁸ Kumerdej 1796, str. 34.

⁶⁹ Povzeto po: Marija Kozar-Mukič, Francek Mukič: Poznavanje slovenstva. Budimpešta: Croatica, 2002.

⁷⁰ Küzmič 1780.

⁷¹ Pohlin 1789.

⁷² Küzmič 1780.

»/.../ ka fzi mené eto preminoucso noucs fz tvoje fzvété miloscse od vfzake pogibeli, i kvára; náj bole, ka fzi me od nágle, i nepripravne fzmrti milofztivno obarvao. /.../«⁷³

»/.../ Angyeo Bo'si, Varüvács moj lüblèni! profzim te. Vari me, i bráni eto noucs od vfzega hüdogo, i náj bole od nágle fzmrti. Amen.«⁷⁴

Na otrokovo novo realnost, torej vstop v šolo in seznanjanje s šolskim okoljem, nakazuje beseda na začetku abecednika: *Szo lár*. Na potek pouka kaže pesem, ki v podnaslovu pove, da so jo učenci peli v šoli, ko so se zbrali skupaj ali zjutraj ali zvečer.⁷⁵

»Hodi Dühj fzvété Boug práve fzetlofzti, I nafe témne pámeti prefzvejti! Naj mi vu vcsenyej vfzi moremo meti Na prej idejnye; Dáj nám k-Navúki fzigdár dobro volo. Bátrivno fzcze, ino pomoucs tvojo, Vcsenyá zdrfati, i v-dobrom obfztati, darüjnám fztálno.«⁷⁶

Pesem, ki je obenem molitev, Boga enači s svetlobo, svetlobo pa z znanjem in modrostjo. Za učenje so potrebne vztrajnost, dobra volja, pogum in Božja pomoč. Molitev se zaključi s prošnjo, da bodo učenci vedno ostali dobri ljudje.⁷⁷ Tako je razvidna razsvetljenska povezava med znanjem in moralno posameznika.

V primerjavi z drugimi abecedniki pri Küzmiču najdemo veliko število otroških molitev,⁷⁸ tako tudi molitev pred učenjem⁷⁹ in pesem po učenju. V molitvi pred učenjem je izražena prošnja, da se učenci naučijo, kar je pravično in Bogu prijetno. Tako lahko spet sledimo ideji, da je znanje koristno le, če je tudi moralno dobro. V pesmi po učenju⁸⁰ najdemo omembo učitelja, kasneje pa dva poudarka, in sicer zavedanje, da je učenje trud, ki pa je kasneje (po Bogu) poplačan, ter da novo znanje daje učencem še večjo odgovornost za moralno držo. Tako ves čas

73 Ibid.

74 Ibid.

75 Zapisano se sklada z 10. členom *Splošnega šolskega reda*, katerega prvi odstavek pravi: »Čas dnevnega pouka ali učnih ur želimo zjutraj določiti od 8. do 11. ure pozimi, poleti pa vsaj na deželi od 7. do 10. ure; popoldne naj pouk poteka celo leto od 2. do 4. ure.« Čeprav *Splošni šolski red* ni veljal za Ogrsko, je bil dvoizmenski pouk praksa tudi v ogrskem delu države.

76 Küzmič 1780.

77 Podobno tudi pri Gutsmanu najdemo v molitvi pred šolo prošnjo za vsakdanji kruh in kreposti, kot so dobrota, modrost, moč in trajno pomnjenje, torej znanje.

78 Pogostost molitev, ki jo zasledimo v berilih in abecednikih, razkriva tudi del otrokovega vsakdana. Molitve zjutraj, zvečer, pred poukom in na koncu pouka, opoldne, pred jedjo in po jedi so bile stalnica. Otroku je molitev lahko služila tudi kot trenutek umiritve ter ga vzgajala k redu in ponižnosti.

79 Küzmič 1780.

Molitve pred šolo in po njej oz. učenju z manjšimi razlikami v poudarkih najdemo pri Gustmanu, Küzmiču in Bakošu.

80 »Blagofzlovi oh Boug z-nebéfz nafa vcsenyá, Stera fzmó zdaj vzéli mí od Vucsitela, Na poštenýé tvojeja Imena: Vcsíni oh Boug! naj prijetna, Mi bo demo tvoja decza, I nafega trüda Ti nám bojdí plácsa. Profzimo te Jezus vczejpi v-nafa fzcza, Po prefzvéto Dühji vfza potrejbna vcsenyá, Naj ne pozabimo mi Návuka, Nego fztálno pouleg nyega, Naj 'Sivémo vfze dní sítka, Kak náfz opomina tvoja Sz. Právda.« (Küzmič, 1780.)

sledimo ideji o neločljivosti vzgoje in izobraževanja, o tem, kako mora po znanju človek rasti tudi na moralnem področju. Omenjena ideja je še bolj nazorno razdelana v Gutsmanovi šolski knjigi, kjer novo znanje primerja z semenom, ki je sveže zasejano v zemljo, čez čas pa iz njega zraste sad, ki človeku pomaga tako na svetu kot v večnosti.⁸¹

Učenci so se srečevali tudi z učnimi težavami, pri čemer so pri učiteljih našli tako na razumevanje kot tudi nerazumevanje. V zgodbi *Ta ferzhnovuftni otrok* deklica Klara »kader kaj ni vedila, kir ona ni prov paľko dala; toku je vuzheniku /.../ rekla: /.../ jeľt profim, nej mi fhe enkrat povejo.« Ta ji je snov razložil in tako je ob razumevajočem učitelju⁸² dosegla, da se je »Bogu, inu ludem dopadla«. ⁸³

Mikloš Küzmič, *ABC kni'zicza*, 1790

ABC kni'zicza (Abecedna knjižica) je dvojezični katoliški abecednik v prekmurščini in madžarščini. Ker vsebuje tudi slovarski del, je obenem prvi madžarsko-prekmurski in tudi madžarsko-slovenski slovar. Sicer gre za priredbo nemško-madžarskega abecednika *ABC oder Namenbüchlein zum gebrauch der Nazionalschulen in dem Königreiche Hungarn – ABC könyvetske a nemzeti iskoláknak hasznokra*.⁸⁴ Odlomki abecednika so v sklopu primerjalne analize predstavljeni pri drugih šolskih knjigah, ki so obravnavane v prispevku.

Mihael Bakoš, *Szlovenszki abecedár*, 1786

Szlovenszki abecedár za drouvno deczo vö stámpani je protestantski abecednik, ki ga sestavljajo zlogi, zlogovane besede, pesmi, odlomki iz Svetega pisma, molitve in kratek latinsko-prekmurski slovarček. Njegov avtor je prekmurski šolnik in protestantski duhovnik Mihael Bakoš (okoli 1742–1803).

Med molitvami najdemo tudi otroško molitev v šoli.⁸⁵ V primerjavi s sorodnimi molitvami v drugih šolskih knjigah je posebnost te, da se otroci na Boga obračajo z mislijo, da je bil tudi on sam za odrešenje grehov otrok, in tako pred Boga prihajajo z nekakšno predpravico za uslišanje prošenj. V skladu s protestantizmom se pri tem sklicujejo na Sveto pismo, ki pravi: »Pustite otroke k meni« (Mr 10,14).

Dragocenost Bakoševega abecednika je z vidika proučevanja otroštva pesem *Jezus z Deczov gucsi*, ki vsebuje opis šolskega dne in v nadaljevanju pokaže tudi na zgled ljubečega odnosa staršev do otrok.

81 »Dai nam tai o Bug! v'tem napreino vteknost: flori, da feme te saľtopnoľti, katiru so nam sdai vuzheniki v 'ferze poľjali, kmalu gorgre, prezveti, inu se issori, da na tiľti den, kader naľs boľh k' odgovoru predľe vseu; al, inu kaku fmo to navuzhenu h' pridu naobernili, mi samoremo sa letu feme fhe telkai dobrega ľada pokasati.« (Gutsman 1790, str. 20.)

82 Za več o ustreznem načinu poučevanja glej poglavje o *Metodni knjigi*.

83 Kumerdej 1796, str. 11.

84 Povzeto po: Kozar, Mukič 2002.

85 Mihael Bakoš, *Szlovenszki abecedár*, Bratislava, 1786, str. 16–17.

Csi rano gori fztánete,
 Ino fse fzkrlivo vesite,
 Vfoulo gyedrno idete,
 I tam fzpametno merkate:
 Csi fze rejcsi moje vcsite
 Od méne dobro dobite. /.../
 Roditele vase zdrsim, /.../
 Naj váfz tak oni lübijo,
 I lejpo gori hránijo,
 Naj váfz dofztojno gvantajo
 I pofteno oprávlajo:
 Obfzlejdneyim vi fnyimi vküpe,
 Vradofzt pridete me dike.⁸⁶

Pogled v način življenja otrok skozi druge pomembnejše učbenike

Med učbeniki, ki bi bili s podrobnejšo analizo v nadaljnjih raziskavah pomembni pri oblikovanju celovitejšega pogleda na način življenja otrok v dobi Splošnega šolskega reda, je treba posebej izpostaviti še prvo slovensko računico p. Marka Pohlina iz leta 1781 *Bukvice za rajtengo (Bukuvze ša rajtengo, ali Kratku poduzhenje v' rajtengi: sa fantizhe, inu dekleta gmajn kraynskeh ludy, katiri se othe rajtati nauzhiti)*.⁸⁷ Kot je Pohlín v uvodu zapisal, je bila računica namenjena kranjskim ljudem in njihovim otrokom, predvsem zato, da bi kranjski otroci, ki drugega jezika ne znajo, ne ostali brez tega znanja. Z njo so se šolarji učili rajtati – računati, nam pa lahko služi kot pogled v življenje tistih dni, saj vsebuje primere iz vsakdanjega življenja. Spoznavamo lahko takratne merske enote, denar, imena mesecev in dni. Računati so se učili s pomočjo nalog, ki so izvirale iz različnih vsebin, tako na eni strani iz krščanskega nauka, na drugi pa iz raznih gospodarskih, obrtniških in kmečkih opravil, predvsem je več omemb vinogradništva in trgovanja z vinom. V računskih nalogah so primeri z imeni šolarjev: Anže, Jernej, Peter, Anton, David, Blaž ter Mica, Jerca, Barba, Anka. Tudi z navedbo teh imen se nam še nekoliko približa podoba šolarjev v zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja.

Iz **katekizmov**, kot sta *Kratki zapopadek krščanskega nauka* (Franc Ksaver Taufferer; *Kratki sapopadik kershanskiga navuka sa otroke inu kmetiske ludy*)⁸⁸ in

⁸⁶ Ibid., str. A.

⁸⁷ Marko Pohlín, *Bukuvze ša rajtengo*, Ljubljana, 1781. Več o računici v članku Milana Hladnika, Začetni pouk računstva v času šolske reforme Marije Terezije, *Šolska Kronika: Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1-2.

⁸⁸ Franc Ksaver Taufferer, *Kratki sapopadik kershanskiga navuka sa otroke inu kmetiske ludy*. Labaci, 1773. Prvi, anonimni izid 1770, nato vsaj še štirikrat, v Slovenskem šolskem muzeju hranimo izvod iz 1773.

Ta velki katekismus Jurija Japlja⁸⁹ dobimo podroben vpogled v versko in moralno vzgojo mladine in odraslega prebivalstva. V razumljivem jeziku zapisana vsebina obeh katekizmov je omogočila širšemu krogu ljudi, da so se lahko poglobili, si pridobili in utrdili versko znanje. Prvi, ki se začne z molitvico *Oče naš*,⁹⁰ je še posebej namenjen otrokom, ki jim želi verske vrednote približati na prijazen način, kot npr.: »Prelubeznivi moji otroci! Služite Bogu, ker on je naš stvarnik in Gospod ...«⁹¹ Japljev katekizem vsebino podaja v obliki vprašanj in odgovorov in s tem omogoča sistematično spoznavanje vsebine, sicer pa obe deli vključujeta osnovna krščanska načela, molitve in moralne nauke z namenom vzgoje v krščanskem duhu in krepitve verskega znanja med kmečkim prebivalstvom.

Dragocen vir za proučevanje so tudi **priročniki za kmetovanje**, kot je Becker-Pohlinov priročnik *Kmetam za potrebo inu pomoč ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm*⁹² (1789). Gre za priljubljeno zbirko poučnih in zabavnih zgodb po nemškem izvirniku pruskega pedagoga Rudolpha Beckerja: *Noth-und Hülfsbüchlein für Bauersleute*, (prva izdaja: Gotha, 1788). Prevod in prilagoditev v slovenski jezik je opravil p. Marko Pohlin in delo namenil *za mlade, inu stare ludi*. Delo je prava zakladnica napotkov za boljše življenje; vsako poglavje bi bilo vredno podrobne analize, saj se loti zelo širokega nabora tem od gospodarstva (*Kako znajo kmeti zadovoljno živeti*⁹³) do različnih drugih področij življenja. Velika pozornost je na primer namenjena kruhu in pravilni peki kruha (*Doklej le dober kruh imam, od gladu konc vzet se bat nimam*⁹⁴), pa tudi mesu, sadju, vodi, žganju (o njegovem *pridu in škodi*⁹⁵). Izrisuje se pogled na primerno ženo, ki naj bo dobra gospodinja in mora skrbeti za čistočo, pomembno je poglavje o kmečki noši (*Gvant, pravjo – stori ljudi ali Obleka naredi človeka*⁹⁶). Poglavje je opremljeno z zanimivo ilustracijo družine pri mizi. Nova obleka za otroke je bila sicer redkost in so si jo posamezni otroci zaslužili le s pridnim delom.⁹⁷ Kot dragocen vir za proučevanje zgodovine gasilstva spoznamo tudi ukrepe v borbi proti požarom. Med zanimivimi ilustracijami najdemo upodobitev cesarja Jožefa II. in pod njo napis, da je »največji prijatelj kmetov.«⁹⁸ Najdemo tudi zapise o otrocih, ki staršem naredijo največje veselje, če so ubogljivi, pridni

89 Jurij Japelj, *Ta velki catekismus s' prašhanjami, inu odgovarmi sa ozhitnu, inu posšebnu podvuzhenje te mladošti v' zešsarških krajlevih dushelah ...*, Ljubljana, 1789. Prvi izid 1779, nato še pet izdaj, v Slovenskem šolskem muzeju hranimo izvod iz 1789.

90 Taufferer 1773, str. 3.

91 Ibid, str. 92

92 Rudolf Becker, Marko Pohlin, *Kmetam za potrebo inu pomoč ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm*, Dunaj, 1789.

93 Ibid., str. 63.

94 Ibid.

95 Ibid., str. 135.

96 Ibid., str. 157.

97 Ibid., str. 148.

98 Ibid., str. 395.

in pohlevni, kar so bile torej glavne vzgojne vrline tistega časa.⁹⁹ Zapise o otroku najdemo v poglavjih o zdravju in zakonu »Ni dobro, da je človek sam.«¹⁰⁰ Spoznamo lahko, da je otrok tudi v tem delu razumljen kot pomanjšan odrasel in kot sredstvo, ki zagotavlja in ohranja blaginjo družbe. Pričakovano je bilo, da otrok opravi svoje delo, ki se deli na dela, ki jih opravljajo dečki in druga za deklice, ki jim je namenjena predvsem materinska vloga. Tudi v tej knjigi najdemo vpogled v igro otrok prek prepovedi, s čim naj se ne bi igrali (npr. z žveplenkami, kresilno gobo idr.). Glede na problematiko, ki smo jo že izpostavili v uvodu ter poglavju o abecednikih in berilih pričujočega prispevka, je tudi tu govor o visoki umrljivosti prebivalstva. V tem delu spoznamo tudi skrb staršev za otroke, ki se kaže v tem, da jih opozarjajo na nevarnosti, pa tudi v skrbi za higieno.¹⁰¹ Del knjige, kjer se srečamo s šolo in šolskimi knjigami, je v povezavi z našimi vsebinami še posebej zanimiv in si v prihodnje zasluži podrobnejšo analizo. Srečamo se na primer z rekom, ki ga v današnjem času poznamo v nekoliko drugačni obliki, v letu 1789 pa pravi: »Kar se Anžek nauči, ne bo Anže nikdar znal; kar se Anžek navadi, bo Anže naprej gnal.«¹⁰² Predstavljena je zgodba o treh kmečkih sinovih, ki so bili »skorej glih stari in so skupaj v šolo hodili.«¹⁰³ Eden med njimi se ni dobro naučil ne pisati ne brati ne *rajtati*, čeprav je doma imel *te kranjske bukvice za rajtengo*, ki so izšle leta 1781 v Ljubljani, a vanje ni nikoli pogledal. Najbolj častno življenje je imel tretji od treh *šolskih tovarišev*, ki je bil najbolj bogaboječ, usmiljen, marljiv, predvsem pa si je pridobival novo znanje, kar je kje slišal ali v »kakah bukvah bral.«¹⁰⁴ Tudi v tem delu lahko zasledimo, kako pomembno vrednost je imelo novo znanje, ki je vplivalo na spremembe v življenju otrok in odraslih.

Sklep

Razsvetljenske ideje so začele in v nadaljevanju temeljito spreminjale odnos do otrok in vzgoje. Čeprav je otrok veljal za pomanjšanega odraslega, se je polagoma krepila ideja o pomembnosti otroštva in vzgoje za kasnejše življenje, širše gledano pa tudi za razvoj in dobrobit družbe. Na širjenje teh idej so vplivala pedagoška dela tega obdobja, tudi Rousseajeve. Zanimiv je pogled na izobrazbo Marije Terezije ter na vzgojo in izobrazbo njenih otrok. Širši tokovi, tudi vpliv pruskega šolstva, so privedli do izida *Splošnega šolskega reda*, ki ga je leta 1774

⁹⁹ Ibid., str. 50.

¹⁰⁰ Ibid., str. 174.

¹⁰¹ Več: Milena Mileva Blažić, Podoba otroka pri Pohlinu, *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, str. 294–304. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=105721> (pridobljeno: 14. 5. 2024)

¹⁰² Ibid., str. 196.

¹⁰³ Becker-Pohlin 1789, str. 212.

¹⁰⁴ Ibid., str. 216.

predpisala vladarica Marija Terezija. Ta prvi državni osnovnošolski zakon je z začetkom obveznega in množičnega izobraževanja pomenil prelomnico v načinu življenja otrok. Prispevek tako prek temeljnih dokumentov in šolskih knjig, ki so razstavljeni tudi na stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja, raziskuje otrokovo življenje v šoli in doma. Iz učbenikov so tako razvidne avtoritete v otrokovem življenju, družinski odnosi, delovne obveznosti doma ali v službi pri drugih ljudeh, gnotne razmere, otroška igra in stik z naravo. Pomembno vlogo je imelo versko življenje. Otroci so se veselili praznikov, hitro pa so se srečali tudi z boleznijo in smrtjo.

Šola je za večino otrok pomenila novost. Viri nam izrisujejo šolski koledar, ki se je sprva še popolnoma podrejal kmečkemu delu. Dobimo vpogled v otrokovo pot v šolo in domov, šolski dan, učne metode in vsebine, pravila v razredu, pohvale in kazni. Poudarjene so značajske značilnosti, ki jih je cenilo razsvetljenje. Šola je poleg vere vzgajala tudi odnos do države. Dolgoročno je pomembno vplivala na dvig pismenosti in zmanjšanje umrljivosti. Obvezno in množično šolstvo, ki se na naših tleh prične s *Splošnim šolskim redom*, današnjo družbo morda določa bolj kot v obdobju, v katerem je nastalo, ter s svojim vplivom na način življenja današnjih otrok izrisuje prihodnje izzive.

Viri in literatura

Viri

- Allgemeine Schulordnung*, Dunaj, 6. decembra 1774. Arhiv Republike Slovenije (ARS), Fond SI AS 7/I: I Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek – Javne zadeve, 1763–1782, šk. 75, mapa 1.
- Splošna šolska naredba – Allgemeine Schulordnung*, Felbiger-Edling, Ljubljana, 1777, izvirnik hrani Slovenski šolski muzej (SŠM), razstavna zbirka, inv. št. 1175.
- Splošni šolski red za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih, kraljevih dednih deželah*. Prevod po ljubljanski izdaji *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sammtlichen Kaiserl-Königl*, *Šolska kronika*, 33, 2024, št. 1.
- Bakoš, Mihael: *Szlovenszki abecedár*, Bratislava, 1786.
- Becker, Rudolf, Pohlin, Marko: *Kmetam za potrebo inu pomoč ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm*, Dunaj, 1789.
- Felbiger, Johann Ignaz Melchior: *Sern ali vonusetek teh metodneh buqvi/Kern des Methodenbuches/Povzetek metodne knjige* (nemško-slovenska izdaja), prevod Janez Nepomuk Edling, Dunaj, 1777.
- Felbiger, Johann Ignaz Melchior: *Sern ali vonusetek teh metodneh buqvi/Kern des Methodenbuches/Povzetek metodne knjige*, (nemško-slovenska izdaja), prevod Janez Nepomuk Edling, Dunaj, 1777. Prevod izbranih poglavij: Urban Šrimpff, 2017 (za stalno razstavo Slovenskega šolskega muzeja *Šola je zakon*).
- Gutsman, Ožbalt: *ABC ali bukvice teh čerk inu besied*, Celovec, 1790.

- Japelj, Jurij: *Ta velki catekismus s' prašhanjami, inu odgovarmi sa ozhitnu, inu posšebnu podvuzhenje te mladosti v' zessarskih krajlevih dushelah ...*, Ljubljana, 1789.
- Kumerdej, Blaž: *Vadenje sa brati v' usse sorte pissanji sa sholarje teh deshelskeh shol v' zessarskih krajlevih deshelah*, Ljubljana, 1796. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XGYVZWFT>
- Küzmič, Mikloš: *ABC kni'zicza na naroudni soul haszek*, Budim, 1790.
- Küzmič, Mikloš: *Szlovenszki silabikár, z-steroga sze decza steti more navcsiti*, Gradec, 1780.
- Makovic, Anton: *Prashanja inu odgovori zhes vsehgarstvu/Fragen, und Antworten über die Geburtshilfe*, Laubach, 1782 <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-2U12IFB> (pridobljeno: 4. 5. 2024)
- Pohlin, Marko: *Abecedika ali plateltof*, Ljubljana, 1789.
- Pohlin, Marko: *Bukuvze ša rajtengo*, Ljubljana, 1781.
- Pohlin, Marko: *Kraynska grammatika*, 1769.
- Pohlin, Marko: *Kraynska grammatika ; Bibliotheca Carnioliae (Znanstvenokritična izd., str. VIII, 651)*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- Taufferer, Franc Ksaver: *Kratki sapopadik kershanskiga navuka sa otroke inu kmetiske ludy*. Labaci, 1773.

Literatura

- Balkovec Debevec, Marjetka: »Jako dobro in koristno je za deklice, da se nauče šivati«: o pouku ženskih ročnih del v osnovnem šolstvu. *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 29, 2020, str. 443–469.
- Balkovec Debevec, Marjetka: *Obleka v šoli*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2014.
- Balkovec Debevec, Marjetka: Predstavitev stalne razstave ob odprtju, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 31/2022, št. 2–3, str. 174–177.
- Berglar, Peter; pl. Radics Peter: *Marija Terezija in Slovenci* (ur. Miha Naglič), Ljubljana: Pegaz International, 1992.
- Blažić, Milena Mileva: Podoba otroka pri Pohlinu, *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, str. 294–304. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=105721> (pridobljeno: 14. 5. 2024)
- Golec, Boris: Terezijanske reforme: gibalo sprememb občutka pripadnosti in povezanosti ter identitet v slovenskem prostoru, *Marija Terezija – med razsvetljenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec), Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Založba ZRC, 2018, str. 195–216.
- Herre, Franz: *Marija Terezija: velika Habsburžanka*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

- Hladnik, Milan: Začetni pouk računstva v času šolske reforme Marije Terezije, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, Šolska Kronika: Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, 33, 2024, št. 1-2.
- Huzjan, Vanja: Etnološka analiza označenca "otrok" v zbirki slovenskih pregovorov na Clarin.si, *Paremiologija, folkloristika in digitalna humanistika: novi pogledi in metode* (ur. Saša Babič et al.), Ljubljana, 2023. (Prispevek s konference)
- Im Hof, Ulrich: *Evropa v času razsvetljenstva*, Ljubljana: Založba/*cf, Modra zbirka – Delajmo Evropo, 2005.
- Kidrič, France: Gutsman, Ožbald (1727–1790), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi220945/#slovenski-biografski-leksikon> (pridobljeno: 21. oktobra 2024). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 2. zv. Erberg–Hinterlechner*. Izidor Cankar et al. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka, 1926.
- Kozar-Mukič, Marija in Mukič, Francek: *Spoznavanje slovenstva: berilo za 7.–10. razred osnovnih šol*, Budimpešta: Croatica, 2002.
- Krampač, Tone, Šturm, Lovro, Granda, Stane: *Gorenjske družine v 18. stoletju*, Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Inštitut Karantanija: Slovenska Matica, 2016.
- Malmenvall, Simon: *250 let obveznega šolstva na Slovenskem: opismenjevanje in kultura v poznem 18. stoletju (razstavni katalog)*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024.
- Med naravo in kulturo: vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja* (ur. Nena Židov), Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2008, str. 38.
- Motnik, Marko: Marija Terezija in glasba, *Marija Terezija – med razsvetlenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec), Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Založba ZRC, 2018, str. 321–350.
- Muznik, Anton, *Goriško podnebje = Clima Goritiense*, (prevod Silvester Kopriva, ur. Zvonka Zupanič Slavec), Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete; Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000.
- Pavlič, Slavica: Terezijanska šolska reforma (geslo), *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, 13. zvezek.
- Simoniti, Vasko: Razsvetljeni absolutizem (geslo), *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, 10. zvezek.
- Snoj, Marko, Mirtič, Tanja, Race, Duša: Slovar Pohlinovega jezika, Ljubljana: Založba ZRC, 2020. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-OO-4I7D5W>
- Šuštar, Branko: J.-J. R. – vznemirljivi meščan Ženeve. 300 Jean-Jacques Rousseau 1712–1778: razstava in simpozij v Slovenskem šolskem muzeju ob jubileju Rousseauja in 250 letnici izida njegovega pedagoškega dela Emil ali o vzgoji (1762), *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 21, 2012, št. 1/2, str. 26–30.

- Šuštar, Branko: Zgodovinski izviri razvoja zdravstvenega šolstva na Slovenskem ali o šolanju medicinskih sester in babic skozi čas 1753–1960, *Moč za spremembe – medicinske sestre in babice smo v prvih vrstah zdravstvenega sistema: 9. kongres zdravstvene in babiške nege Slovenije* (ur. Darinka Klemenc et. al.), Ljubljana: Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije; Zveza strokovnih društev medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov Slovenije; Nacionalni center za strokovni, karierni in osebnostni razvoj medicinskih sester in babic, 2013, str. 13. http://www.zbornica-zveza.si/sites/default/files/doc_attachments/zbornik_2013.pdf (pridobljeno: 6. 5. 2024)
- Tapié, Victor L.: *Marija Terezija: od baroka do razsvetljenstva*, Maribor: Obzorja, 1991.
- Vodopivec, Peter: Razsvetljenje (geslo), *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, 10. zvezek.
- Vodnik po stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja *Šola je zakon: izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas* (ur. Marjetka Balkovec Debevec), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024.